

AZ IDENTITÁSPOLITIKA JÁRULÉKOS VESZTESÉGEI

BALÁZS GÁBOR

Francis Fukuyama 2018-ban publikálta az *Identitás: a méltóság követelése és a ressentiment politikája* című könyvét¹, és olyan kitűnően összefoglalta azt egy 25 oldalas cikkében is², hogy az olvasóban akár az a kérdés is felvetődhet: valóban indokolt-e kétszáz oldalt írni, ha lényegében ugyanaz elmondható alig több, mint tizedakkora terjedelemben. A könyv egyik központi tézise Fukuyama „természetes olvasóközönsége”, a politikailag inkább (az amerikai értelemben vett) liberális, baloldali és/vagy progresszív politikai irányzatok hívei számára valószínűleg kellemetlen meglepetést okozott. Ez az érv, amely írásom kiindulópontjaként szolgál, talán bűnös leegyszerűsítés nélkül is összefoglalható viszonylag röviden.

Fukuyama identitáspolitikáról szóló tézisének szervező eleme ugyanaz a platóni politikai filozófiából vett *thümosz*-fogalom, amelyet már korábban is tárgyalt.³ Az *Államban Szókratész* arról győzi meg beszélgetőtársát⁴, hogy a léleknek éppúgy, mint az államnak, három része van: „... Az államot is a benne lévő három népréteg: a vagyonszerző, a védő és a tanácskozó tartja össze, éppúgy a lélekben is az indulatos alkotja a harmadik részt (a gondolkodó és a vágyakozó rész mellett – B.G.), amely azonban természettől fogva a gondol-

¹ Fukuyama, Francis: *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*, New York, Farrar, Straus and Giroux, 2018. (A továbbiakban: Fukuyama 2018)

² Fukuyama, Francis: *Against IdentityPolitics - The New Tribalism and the Crisis of Democracy*, *Foreign Affairs* 97. 5. (September/October), 2018. 90-115. Sőt, Fukuyama 2020 elején egy harmadik, lényegében a korábban említett két írás következtetéseit elisméltő, csak nem az identitáspolitikára fókuszáló tanulmányt is közreadott: *30 Years of World Politics: What Has Changed?* *Journal of Democracy* 31. 1. 2020. 11-21.

³ Fukuyama, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Ford. Ábrahám Zoltán, M. Nagy Miklós, Somogyi Pál László, Budapest, Európa, 1994. (A továbbiakban: Fukuyama 1994.) A *thümosz* fogalmának ebben a műben betöltött szerepéhez lásd pl. Loboczky János: *A történelem vége versus a civilizációk közötti agresszió – Fukuyama és Huntigton*, In: *Az agresszió – Lábjegyzetek Platónhoz* 14. Szerk. Laczkó Sándor. Szeged, Pro Philosophia Szegediens Alapítvány, Magyar Filozófiai Társaság, Státus Kiadó, 2016. 165-175.

http://acta.bibl.u-szeged.hu/49361/1/platonhoz_014_165-175.pdf

⁴ Aki a magyar fordítás szerint Glaukón, a Fukuyama által használt angol kiadás szerint viszont Adeimantosz.

...kodó résznek segítőtársa...”⁵. Fukuyama, már Platónról függetlenül, ezt az indulati lélekrészt, amely forrása a becsvágynak és az önértetnek is, további két érzelmre osztotta. A *megalothümiára*, azaz felsőbbrendűsége irányuló vágyra, amely a pre-demokratikus társadalmakban az uralkodó osztályok körében például alapvető fontosságú társadalomszervező erő volt, illetve az *izothümiára*, amely főleg a demokratikus társadalmakban vált elterjedté, és arra vonatkozik, hogy mindenki egyenlő elismerést kaphasson. Fukuyama már *A történelem vége* című művében is megemlítette, hogy „az *izothümia* túlhajtásai – vagyis ... az egyenlő elismerés fanatikus vágyának a megnyilvánulásai (1. kommunizmus)”⁶ veszélyt jelenthetnek a demokráciára, de ekkor még egyértelműen az akár a zsarnokságot is bátorító *megalothümia* érzését tartotta a legfontosabb veszélyforrásnak. Az *Identitás*ban viszont már az *izothümia* érzéséből táplálkozó radikális identitáspolitika veszélyét is kifejezetten nagynak tartotta.

Fukuyama az *Identitás* 11. fejezetében⁷ részletesen kifejti, hogy a hatvanas években megerősödött emberi jogi mozgalmak hívei számára az eredetileg csak a modern, nyugati társadalmak összetettségének leírására szolgáló „multikulturalizmus” fogalma egyre inkább „trendi” politikai akcióprogrammá vált. E csoportok fő célkitűzése az lett, hogy szinte minden⁸ szűk identitásfogalommal rendelkező társadalmi csoport ugyanolyan elismerést kaphasson, mint a többségi, domináns csoportok. (Fukuyama értelmezése szerint ez az identitáspolitika lényege.) Ezzel párhuzamosan megerősödött az az ideológiai álláspont is – ennek hívei viszonylag ritkán próbálják meg alátámasztani állításukat empirikus vagy természettudományos kutatásokkal –, hogy szinte minden identitás szabadon választott, egyformán elismerésre méltó konstrukció, amelyek között tilos értékangsort felállítani. Például az eredetileg az afro-amerikaiak egyenlő jogaiért folytatott küzdelem egyre inkább átalakult az afro-amerikai kultúra egyenlő értékének elismeréséért vívott küzdelemmé. E kultúra – mondja az identitáspolitikai érvelés – csak belülről élhető és ismerhető meg, így más csoportok tagjai eleve nem, vagy csak nagyon korlátozottan érthetik meg. Fukuyama szerint hasonló jelenség figyelhető meg a nőjogi mozgalmak és az LMBTQ+ csoportok törekvéseiben. Már nem pusztán egyenlő jogokat követelnek, hanem méltóságuk egyenlő elismerését és az átélt tapasztalatuk egyenlőként való elismerését is hangsúlyozni kívánják.

⁵ Platón: Állam 441a, In. *Platón összes művei*, Európa, Budapest, 1984. II. kötet, 285.

⁶ Fukuyama 1994. 446.

⁷ Fukuyama 2018. 91-103.

⁸ A multikulturalizmus ideológiájának hívei nem abszolút relativisták, az elismerés követelése nem terjed ki minden identitáscsoportra, így például azon csoportok egyenrangúságának elismerését nem követelik, amelyek identitásának szerves része a rasszizmus, a homofóbia, a nőgyűlölet vagy a hasonló meggyőződések.

Mivel (legalábbis) a (forradalmi) marxizmus népszerűsége a nyugati baloldalon is rohamosan csökkent az államszocialista rendszerek a nyolcvanas évek vége óta bekövetkezett bukása óta, és a hagyományos baloldali ideológia válsága egybeesett az identitáspolitika és a multikulturalizmus ideológiájának felemelkedésével, a korábbi és az újabb ideológiai trendek közötti összekapcsoló elem az *izothümia* érzésére alapozott egyenlőség értéke volt. A baloldali mozgalmak e céljaik eléréséhez nem támaszkodhattak a hagyományos munkásosztályra, hiszen ennek tagjai sokszor elutasítják a marginális csoportok identitásának egyenlő értékűként történő elismerését. Az identitáspolitika leghangosabb ideológiai támogatói a kisebb-nagyobb, éppen identitásuk alapján szerveződő csoportok lettek, amelyek sokszor egymástól is elszigeteltek és egymással is ellenségesek (pl. a transzfóbiával vádolt radikális feminista csoportok), akiknek a tagjai elvi alapon is egyre inkább az elszigeteltséget igazolják. A baloldali pártok leglátványosabb tevékenysége sokszor ezeknek a kis csoportoknak a támogatása lett. Fukuyama azt is megemlíti, hogy a baloldalnak ebben a fordulatában valószínűleg az is fontos szerepet játszik, hogy könnyebb látványos sikereket elérni a rendőri erőszakkal, a szexuális zaklatással és az egyetemi tantárgyak olvasmánylistájának multikulturálisabbá tételével, az egyetemen illetve a gazdasági vállalkozások csúcvezetőségeiben érvényre juttatott nemi és kisebbségi kvótákkal stb. kapcsolatos harcban, mint választ adni az egyre globalizálódó világ nagy gazdasági és politikai kihívásaira és válságaira (pl. egyre szélesedő vagyoni különbségek, elszegényedő közép- és munkásosztály, környezetszennyezés, túlnépesedés, a robotizáció terjedése következtében beálló munkahelyvesztés, a mesterséges intelligencia terjedése).⁹

A baloldali identitáspolitikai aktivizmus – Fukuyama szerint – egy további nemvárt mellékhatást is kiváltott: létrehozta a jobboldali identitáspolitikát.¹⁰ A *Brexit* és Trump támogatói – ezek Fukuyama példái – például jelentős részben olyan emberek, akik úgy érzik, hogy az elitek elhanyagolják őket, rosszul bánnak velük, nem becsülik őket, és hogy az ő hagyományos identitásuk nemhogy nem számít már dominánsnak, de egyenesen megvetetté vált. A közelmúltban még elfogadott, többséginek tekintett értékeik miatt lenézik őket és szégyelleniük kell magukat miattuk. A magára hagyott munkásosztály nagy része számára a politikai korrektség új normái túlkapaszkodásnak tűnnek, és a politikai-inkorrektséget hirdető – időnként szélsőjobboldali, radikális nacionalista, rasszista – jobboldal egyre vonzóbbá válik a számukra.

Fukuyama szerint a baloldal nagy hibája az volt, hogy ahelyett, hogy igyekezett volna egyre szélesebb tömegek között szolidaritást építeni, egyre inkább

⁹ A félreértések elkerülése végett le kell szögezni, hogy Fukuyama az identitáspolitika az előbb említett területeken elért eredményeit maga is fontosnak tartja, nem ezek ellen emelt szót.

¹⁰ Uo. 99.

az egymással sokszor összeegyeztethetetlen, egymástól idegenkedő speciális csoportok egyenlő elismertetésére fókuszált. Ha azonban mindenkinek joga van a saját kultúrájába bezárkózva, a többiekéről alig tudomást véve a saját életélményét ápolgatni, akkor a modern polgári társadalom véglegesen a törzsi társadalomra emlékeztető, egymással nem, vagy alig szolidáris csoportokra fog bomlani.¹¹

Fukuyama több lehetséges megoldási javaslattal is előállt könyve 14. fejezetében. Két okból sem javasolja, hogy tegyünk félre az identitáspolitikát. Egyrészt azért, mert elválaszthatatlan része lett a modern, nyugati világ kultúrájának, így lehetetlen célkitűzés lenne felszámolni. Másrészt pedig azért, mert számos pozitív eredménye is van. Annál inkább szükséges viszont Fukuyama szerint a nyugati világ államainak olyan politikai stratégiát kidolgozni, amely minél szélesebb körű konszenzust és szolidaritást teremt bizonyos politikai és társadalmi értékekkel kapcsolatban, és mihamarabb megoldja a migráció és a törzsi közösségekre bomló társadalom problémáját.¹²

Írásom következő részében Fukuyamának azt a gondolatát szeretném egy esettanulmányon keresztül megvizsgálni, hogy a baloldali identitáspolitika komoly „járulékos veszteséggel” járt. A politikai filozófia területéről átemelt „járulékos veszteség” fogalmát természetesen átvitt értelemben használok. A háborúban, különösképpen a terrorizmus elleni harcban „járulékos veszteség”-nek nevezik a katonai akciók során sebesülést szenvedő vagy életüket veszítő ártatlanoknak okozott kárt.¹³ A progresszív baloldal egy részét gyakran nevezik *social justice warriors*-nak és a hozzájuk kapcsolódó identitáspolitikát is gyakran harcos lelkesedés jellemzi, így indokoltnak érzem e háborús fogalom használatát, anélkül persze, hogy azt akarnám állítani, hogy ártatlan emberek által elszenvedett károkért a közvetlen felelősség az identitáspolitika „harcosait” terheli. Írásomban kizárólag a baloldali identitáspolitika által okozott „járulékos veszteségeket” fogom vizsgálni, épp azért, mert törekvései jelentős részét (pl. a szexuális zaklatással és a rasszizmussal szembeni fellépés, az LMBTQ+ jogok elismerése) erkölcsi szempontból igazoltnak tartom.

¹¹ Erre a lehetőségre hozza példának a cyberpunk szerzők disztópiáinak megvalósulási lehetőségét. Uo. 145.

¹² Uo. 132-146. A javaslat konkrét részletei mellékesek írásom tárgya szempontjából, de szerepelt benne többek között az európai állampolgárságra vonatkozó törvények reformja (134-136), a Bassam Tibi javasolta – és a baloldali értelmiség által identitáspolitikai okokból ellenezett – *Leitkultur* normáinak kidolgozása (136-137), és a nemzeti szolgálat bevezetése (140).

¹³ A „járulékos veszteség” etikai vonzatának jelentős irodalma van, lásd például: Schwenkenbecher, Anne: Collateral Damage and the Principle of Due Care. *Journal of Military Ethics* 13. 1. 2014. 94-105. (<https://doi.org/10.1080/15027570.2014.910015>), Natanhson, Stephen: *Terrorism and the Ethics of War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010. (<https://doi.org/10.1017/CBO9780511845215>)

A NEUE SACHLICHKEIT ÉS A MÁSSÁG ÁBRÁZOLÁSA

Mielőtt azonban a 21. századi identitáspolitikát „járulékos veszteségeire” rátérnék, egy esettanulmányon keresztül szeretném megpróbálni bemutatni, hogy korábban is láthattunk már példát arra, hogy jó szándékú, széles körben haladónak elismert eszméket hirdető értelmiségi csoport(ok) törekvései kisebb, az adott társadalomban a domináns csoportoktól különböző, marginalizált csoportok identitásának elismerése érdekében „járulékos veszteséggel” járhattak.

Írásom nem művészettörténeti tárgyú, a példaként felhozott alkotásokat elsősorban nem esztétikai szempontból fogom elemezni, hanem Fukuyamának az identitáspolitikával kapcsolatban felvetett kérdései vizsgálatához szolgálnak esettanulmányként. Épp ezért magáról az irányzatról, és a tárgyalt alkotókról nem fogom a témám szempontjából irreleváns, de amúgy jelentős mennyiségű és művészettörténeti szempontból nagyon fontos szakirodalmat idézni.

A *Neue Sachlichkeit* elnevezés és az „irányzat”¹⁴ főbb jellemzőinek rövid összefoglalása viszont elkerülhetetlen ahhoz, hogy világos legyen, mi a vizsgálgandó tárgy. A terminust „karrierje” kezdetén több jelenségre is alkalmazták.¹⁵ A művészeti stílus jellemzőit hordozó alkotások többségükben 1919 és 1933 között születtek, és magát az elnevezést valószínűleg az 1925-ben a *Kunsthalle Mannheim* kiállításán használták először hivatalosan. Az új művészeti stílust „poszt-expressionizmusnak” is hívták, és mindmáig sokszor „mágikus realizmusnak” is nevezik.¹⁶ Az első világháborút követően Németországban több helyütt, de főleg Berlinben, realiztikus festményeket és fotókat alkotó művészek általában a világháború utáni, weimari Németország városi mindennapjait ábrázolták távolságtartó, érzelemmentes „objektivitással”, és ebből a közös jellemzőjükből ered az elnevezés.

A 21. században, legalábbis a nyugati világ nagy részén, és legalábbis a magát nyugati értelmiségként meghatározó közegben sokak számára magától értetődőnek tűnik, hogy a nemi identitásról ne pusztán bináris (férfi-nő) felosztásban, hanem ennél jóval nagyobb differenciálást megengedő skálán gondolkodjunk. Hasonlóképpen elfogadottá vált, hogy a szexuális irányultság területén se a leegyszerűsítő hetero-, homo- és biszexuális hármas felosztást, hanem egy annál sokkal részletesebb, skálaszerű besorolást alkalmazzunk. Noha az ezen a területen bekövetkezett igazi áttörés valószínűleg az elmúlt

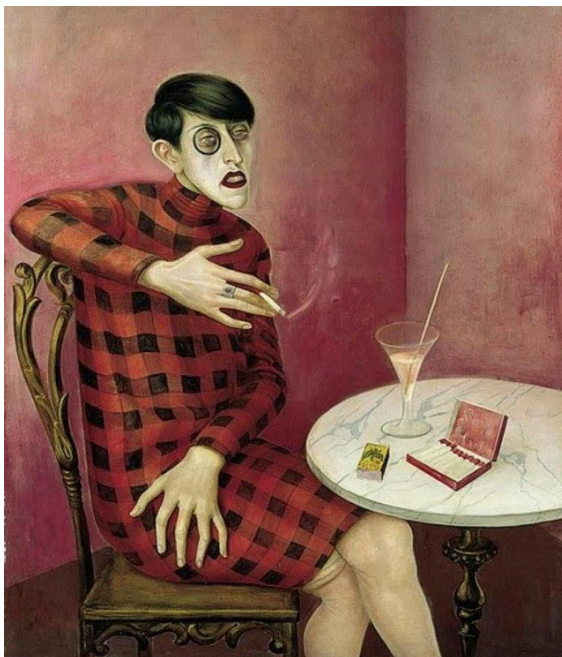
¹⁴ A *Neue Sachlichkeit*tal azonosított művészek, eltérően olyan korabeli avantgárd irányzatoktól, mint például a dadaizmus vagy a szürrealizmus, nem szerveződtek kiáltványok köré és nem alkottak zárt csoportot.

¹⁵ A fogalom részletes definíciójához lásd: Plumb, Steve: *Neue Sachlichkeit 1918-33: Unity and Diversity of an Art Movement*, Rodopi, Amsterdam, 2006. 36-56.

¹⁶ Magyarul gyakran hívják „új tárgyilagosságnak” és „új tárgyiasságnak” is.

húsz-harminc évre tehető, de a folyamatnak voltak előzményei. A nemi fluiditással és a szexuális mássággal tudatosan foglalkozó európai művészeti irányzatok közül a 20. század elején talán a *Neue Sachlichkeit* volt a legjelentősebb. Az irányzat képviselőinek jellegzetes alkotásai közül három, napjaink identitáspolitikája szempontjából is jelentős témakörre koncentrázó festményeket és fotókat fogok írásomban tárgyalni.

1. MASZKULIN NŐK, FEMININ FÉRFIAK ÉS A NEMI FLUIDITÁS ÁBRÁZOLÁSA

1. kép: Ottó Dix: *Sylvia von Harden újságíró nő portréja*, 1926.
(forrás: <https://hu.pinterest.com/pin/748090188083363070/>)

Otto Dix Sylvia von Hardenről készített portréja nem egyszerűen egy, az adott korban ismertnek számító női értelmiségiről készült festmény, hanem tudatos korábrázolás is volt. Amikor Dix felkérte Hardent, hogy üljön neki modellt, azt hangsúlyozta, hogy számára ő egy egész korszak jelképe.¹⁷ Dix képén a 19.

¹⁷ Maria Makela tanulmányában (Makela, Maria: New women, new men, new objectivity. In. Stephanie Barron és Sabine Eckmann (Szerk.): *New Objectivity: Modern*

század végének, a 20. század elejének elfogadott nőideáljából semmit nem látnunk. Harden, a leszbikusságát nyíltan vállaló újságíró nő rövid haja, monoklija éppúgy tipikus férfi jellemzők voltak az első világháborúig, mint a dohányzás és az ivás. A szándékosan slamposnak ábrázolt, csontos, külsejét elhanyagoló, férfias nőalak éles kontrasztba kerül a korábbi korok telt formájú, alkohol és cigaretta helyett a gyermeküket kezükben tartó nőalakokkal. Dix portréja olyan benyomást kelt, mintha a festő ezzel az ábrázolással tudatosan a klasszikus, háború előtti nőideál ellentétét akarta volna megalkotni.

Ugyanakkor Harden ábrázolását nehéz lenne úgy felfogni, mint a szexuális másság és a hagyományos női ideál ellentétének apoteózisát. A sárgafogú, ideges, vibráló, maníros nőalak nem ünnepli, vagy idealizálja a leszbikus nőt, hanem, az irányzat nevével összhangban, objektíven próbálja bemutatni. Dix az új nő típus ábrázolásával nem volt egyedül, a *Neue Sachlichkeit* művészei közül sokan kifejezetten a maskulin nőiségre koncentráltak és tudatosan ábrázolták a többek között a közzférában is megjelenő, a hagyományos nemi szerepeket elutasító új nő típust.¹⁸

Németországban, csakúgy, mint más hadviselő országokban, a nők a háború éveiben tömegesen jelentek meg a munkaerőpiacon, hiszen valakinek be kellett tölteni a besorozott katonák helyét. Jelentős részüket elbocsátották ugyan 1918 után, amikor a veteránok visszatértek, és a háború előtti évekhez képest statisztikai szempontból nem sokszorozódott meg a munkavállaló nők száma 1925-re, de sokkal láthatóbbá váltak a dolgozó nők az irodákban, a gyárakban, az üzletekben.¹⁹ Emellett a nők jelenléte láthatóvá vált abban is, hogy férfikíséret nélkül, gyakran barátnők társaságában, vagy akár egyedül

German Art in the Weimar Republic 1919-1933. München, London, New York, Delmonico Books, 2015. 51-64.) Harden portréját Picasso öt évvel korábbi, *Anya és gyermeke* című képével hasonlítja össze, és annak antitéziseként értelmezi. Írásom nagyon sokat köszönhet Makela tanulmányának, és sok helyen az ő értelmezésére támaszkodom az irányzattal kapcsolatban. (A továbbiakban: Makela 2015)

¹⁸ Az új, férfiasodó nő típus ambivalens értékelése általános volt a népszerű sajtótermékekben is. Erről lásd: Sharp, Ingrid: Riding the tiger – Ambivalent images of the New Woman in the popular press of the Weimar Republic. In: Ann Heilmann és Margaret Beetham (Szerk.): *New Woman Hybridities Femininity, Feminism and International Consumer Culture, 1880–1930*, London and New York, Routledge, 2004. 118–142.

¹⁹ Ahogy Makela (2015. 52–53.) felhívja erre a figyelmet, félrevezető lenne itt női egyenjogúságról beszélni, hiszen a munkavállaló nőket sokkal rosszabbul fizették, mint a férfimunkásokat, de legalábbis az urbánus munkaerőpiacon bizonyos fokig mégis megerősödött és mindenképpen láthatóvá vált a női jelenlét.

megjelentek vendéglőkben, bárókban, kávéházakban, ami a háború előtt sokkal ritkábban fordult elő.²⁰

Az új típusú női megjelenés egyik, mindenki számára könnyen megfigyelhető jele volt az úgynevezett *Reformkleidung*, azaz a reform öltözködés, amely, noha már 1890-es években megindult, csak később vált elfogadottá. Egészen a háborúig a nők többsége szinte egész testét elfedő ruhákban járt. Az 1920-as évek során egy újfajta, részben férfias öltözködés jelent meg.²¹ Ezek az új divattal megjelenő ruhák rejtve hagyták a női formákat, és a szabásuk a vékony, keskeny csípőjű, lapos mellkasú nők számára volt a legelőnyösebb. A ruha mellett a frizura volt az új női identitás egyik legfontosabb kifejezési formája. A kor két leghíresebb új frizurája a kicsit hosszabb bubifrizura és a brit fiúiskola nevére kapott Eton-frizura volt.²² A bubifrizura elterjedése korántsem volt magától értetődő, számos karikatúra, cikk, vers és újságillusztráció foglalkozott vele, ami arra utal, hogy széles körben elterjedt volt az érzés, hogy a férfias frizura nemcsak egyszerű hajviselet, hanem hozzájárul a nők maszkulinná tételéhez és a világos férfi-női határok elmosódásához.²³

A 19. század végétől az urbanizáció és az iparosodás következtében nőtt az egészségápolás tudatossága. Ugyanebben az időszakban kezdődött a nők sporttevékenysége, és, bár több évtized hosszúságú folyamatról beszélhetünk, csak az 1920-as években kezdtek megjelenni a kifejezetten izmos, atlétikus alkatú sportolónőkről készült fotók. A sportolás beilleszkedett az első világháború utáni német ideológiába; a háborús vesztes nemzet revitalizálását az egészséges életmódon és a sporton keresztül képzelték, és a sportolás hivatalosan is átlépte a nemi, illetve osztályhatárokat is. A nők ekkor kezdhettek el gyakorolni olyan, hagyományosan férfias sportágakat, mint például a bokszt, a vívás, a labdarúgás és a nyíllövészet.²⁴

²⁰ Christian Schad: *Sonia* című, 1928-ban készült képén például egy, a férfias sztereotípiáknak szintén megfelelő nő egyedül jelenik meg kávéházi, éttermi környezetben. A kép helyszíne a híres berlini *Romanisches Café*, ahol Szonja kísérő nélkül ül, és csak a kép háttérét adja a zongorázó férfialak.

²¹ Erre kitűnő példa a Rudolf Schlichter: *Margot* (1924) című képen látható ruha.

²² Erről lásd például: Hake, Sabine: In the Mirror of Fashion. In: Katharina von Ankum (szerk.): *Women in the Metropolis, Gender and Modernity in Weimar Culture*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London. 1997, 185-201. A *Neue Sachlichkeit* számos képén megjelennek az Eton vagy a bubifrizurás nők, lásd például: Christian Schad: *Félmeztelen akt* (1929) és Christian Schad: *Lotte* (1927-28).

²³ Sutton, Kattie: *The Masculine Women in Weimar Germany*, New York, Berghahn, 2011. 48.

²⁴ A sportolónők ábrázolásáról lásd: Erik N. Jensen: *Body by Weimar, Athletes, Gender, and German Modernity*, Oxford University Press, Oxford, 2010.

2. kép: August Sander: *A festő felesége* (1929)
(forrás: <https://www.tate.org.uk/art/artworks/sander-painters-wife-helene-abelen-alo0052>)

Az új típusú nőket megjelenítő egyik legsikeresebb alkotás a *Neue Sachlichkeit* művészetében August Sander: *A festő felesége* (1929) című fényképe. Peter Abelen, egy kölni progresszív művészeti csoportban aktív festő kérte meg Sandert, hogy készítsen portréképet feleségéről, Helenről. A fogai között tartott cigarettájával, kezében a gyufával, Eton frizurájával, fiúnak mondható alakjával, vékony nyakkendőjével, és a weimari Németországban tipikusan férfiviseletnek számító nadrágjával Helene határozottan maszkulin

jelenségnek számított, ám tudatos „elférfiasítása” nem merült ki ebben. A képen Helen dinamizmust és energiát sugározó pozícióban tartja testét, mintha éppen indulna valahova. A fény és az árnyék játéka a figyelmet egy olyan feszült izomzatú, dinamikus megjelenésű nőre irányítja, aki azt sugározza, hogy nemcsak fizikai értelemben egészséges, de képes ugyanazon célokra koncentrálni, mint a férfiak. Arc kifejezése olyan, mintha a kamera előtt tudatosan vállalt férfias megjelenésével kajánul rájátszana a kép sugallta androgün hatásra.

Maria Makela tanulmányában²⁵ a kép keletkezéstörténetével kapcsolatban egy olyan, a kor realitását tükröző részletre hívja fel a figyelmet, amely a jelenkorból visszatekintőket hozzásegíti, hogy realiztikusabb képet alkossanak a nők helyzetéről a weimari köztársaság művészvilágában. A festőpár lányának beszámolója szerint a kép beállítása, Helen ruhájának kiválasztása teljes egészében a férj ötlete volt. Peter Abelen saját koncepciója volt az, hogy felesége így kerüljön megörökítésre, és erre utal a kép címe is, miszerint Helen „a festő felesége”, és nem pedig a saját nevéen szerepel. Amennyiben ez a történet hiteles, akkor remekül mutatja, hogy a weimari köztársaság korában a haladó szemléletű német értelmiségi férfiak szerették, támogatták és aktívan alakították az emancipált, férfias nő ideálját. Ugyanakkor még korántsem sikerült interiorizálniuk az emancipáció valós jelentését, tehát ez egy férfiak által vezetett és meghatározott emancipáció volt, amelyben a nőket a férfi művészek gyakran csak egyenlőnek ábrázolták, de nem akként kezelték.

2. A SZEXUÁLIS MÁSSÁG ÁBRÁZOLÁSA

A *Neue Sachlichkeit* kapcsán tárgyalt másik olyan témakör, amelyre ki kívánok térni, a szexuális másság ábrázolása. A *Neue Sachlichkeit* művészeinek viszonya a szexuális mássághoz és különösképpen a lesbikus szerelemhez sokkal explicitebb, és az ezzel a témával foglalkozó művek mennyiségét tekintve sokkal jelentősebb volt, mint ahogy ezt a kor más művészeti irányzatai kapcsán megfigyelhetjük.²⁶

²⁵ Makela 2015. 54.

²⁶ Például Párizsban, annak ellenére, hogy a munkamegosztásban, az öltözködésben ugyanezek a folyamatok mentek végbe, és ott is jól érzékelhető volt a lesbikus szubkultúra, ezek mégsem kaptak a berlinihez hasonló hangsúlyt a műalkotásokban. Az ábrázolás elterjedtségében mutatkozó különbségeket jól érzékelteti például az alábbi, a párizsi lesbikus-ábrázolásról írott könyv: Latimer, Tirza True: *Women Together/Women Apart – Portraits of Lesbian Paris*, Rutgers University Press, New Brunswick, London, 2005.

Makela tanulmányában kiemeli, hogy a húszas évek Németországában a szexológia virágzó tudomány volt²⁷, Eugen Steinach osztrák endokrinológus és Magnus Hirschfeld voltak az *Institut für Sexualwissenschaft* alapítói, és, az intézmény nevének megfelelően, az emberi szexualitást kutatták. Többek között azt állították, hogy a homoszexualitás nem betegség vagy bűncselekmény, hanem egy fejlődési rendellenesség, amelyhez helytelen jogi vagy erkölcsi büntetést asszociálni. Noha napjaink meleg közössége valószínűleg sértőnek érzi ezt a definíciót, nem szabad elfelejteni, hogy Hirschfeld, tudományos eredményei felhasználásával, tudatosan küzdött a homoszexuálisokkal szembeni jogi és kulturális diszkrimináció ellen.²⁸ A korabeli tudományos definíciók patologizáló felfogása, hogy a homoszexualitást rendellenességként vagy – gyakran – betegségként írták le, bizonyára rendkívül ellenszenves a 21. századi politikai korrektség normáit elfogadó olvasó számára, de világosan kell látni, hogy mind ez a tudományos megközelítés, mind pedig a kor filmművészetének a szexuális mássággal foglalkozó alkotásai jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy, legalábbis az értelmiség körében, egyre elfogadottabbá váljon a szexuális mássággal kapcsolatos tolerancia.²⁹

Berlinben az erkölcsrendészet által általában tolerált, nagy létszámú és jól látható homoszexuális, biszexuális és transzszexuális szubkultúrák léteztek, annak ellenére, hogy az ezekkel az életformákkal járó szexuális magatartások jórészt kriminalizált cselekedetek voltak. Körülbelül ötvenezer meleg és leszbikus meglehetősen nyíltsággal élt az ekkor körülbelül négymillió lakosságú Berlinben. E közösségek piaci erőt is jelentettek, legalább harminc olyan magazin jelent meg ebben az időszakban, amely szinte kizárólag a meleg vagy a transzvesztita közösségnek szólt.

²⁷ Makela 2015. 54-59.

²⁸ A korabeli német büntető törvénykönyv szerint a férfi homoszexualitás bűncselekmény volt, a leszbikususágot pedig a törvény egyszerűen ignorálta.

²⁹ A szexuális másság és nemi identitás korabeli helyzetének összefoglalásához lásd: McCormick, Richard W.: *Gender and Sexuality in Weimar Modernity – Film, Literature, and “New Objectivity”*, Palgrave, New York, 2001.

3. kép: Christian Schada: *Count of St. Genois d'Anneacourt* (1927)
Forrás: <https://hu.pinterest.com/pin/467178161320491474/?lp=true>

A *Neue Sachlichkeit* művészei szinte programszerűen foglalkoztak a szexuális másság ábrázolásával. Christian Schada *Count of St. Genois d'Anneacourt* című 1927-es képének jobb oldalán látható egy rózsaszínű, átlátszó kombinét viselő személy. Ez a ruhadarab a mai megfigyelő szemében valószínűleg legfeljebb furcsa öltözködési kelléknek tűnik, de a korabeli Berlin leghíresebb transzvesztita klubjában, az *El Doradó*ban, jellegzetes transzvesztita szimbólum, majdnem egyenruha volt. Számos kép ábrázolta a híres berlini szex-

klubok világát, amelyekben minden, a többségitől eltérő szexuális igény ki-
elégítésre található.³⁰

A szexuális másság ábrázolása többek között azért is lehetett vonzó a *Neue Sachlichkeit* követői számára, mert maguk az adott szubkultúrák képviselői is kifejezetten igényelték és keresték a láthatóságot. A leszbikus szubkultúra tagjai például a láthatóság kedvéért teljesen tudatosan „fogadtak örökbe” korábban jellegzetesen férfias viseletnek tekintett ruhadarabokat. A jelenség nem kizárólag a képzőművészek érdeklődését keltette fel, ők csak részei voltak az általános közéleti „trendnek”. A korabeli újságcikkek tömege elemezte általánosságban a nők és különösen a leszbikusok által hordott „férfiruhák” szimbolikus jelentését, és a szerzők sokszor egymásnak ellentmondó következtetéseket vontak le. Volt, aki az új divatban a nők elférfiasodását látta, mások viszont a modern világtól fenyegetett nők félelmének leplezését, sőt, a szerethiányt kifejező menekülést vélték felfedezni benne. A szmoking és a nyakkendő ekkor kezdett női és elsősorban leszbikus ruhadarabbá válni.³¹ De ilyen volt a divattörténészek szerint a 19. század végéig szinte kizárólag a *dandyk* által hordott monokli is, amely a leszbikus szubkultúra szimbólumává vált a weimari Németországban.

A férfi homoszexualitás, bár kevésbé hangsúlyosan, de szintén megjelent a *Neue Sachlichkeit* gyakran ábrázolt témái között. Otto Dix már említett, kiemelten fontos, a leszbikus Sylvia von Hardenről készített festménye mellett meg kell említeni egy másik, hasonlóan programatikusnak tekinthető 1923-as portréját, amely a nyíltan homoszexuális ékszerészt, Karl Krallt ábrázolja. Christian Schad pedig teljes nyíltsággal és „objektivitással” ábrázolta mind a férfi, mind a női testi szerelmi kapcsolatokat.³²

3. A KÉJGYILKOSSÁGOK (LUSTMORD) ÁBRÁZOLÁSA

A nemi identitás és a szexuális felszabadulás tárgyalása a *Neue Sachlichkeit* művészetében nem lenne teljes, ha nem említenénk meg egy állandóan visszatérő témát, amely írásom fő tárgyához, az identitáspolitika „járulékos veszteségeihez” szorosan kapcsolódik: a kéjgyilkosságok ábrázolását. Az 1910-es és '20-as években a német művészet egyik egyedi és közkedvelt témája volt a szexuális indíttatású gyilkosságok különböző formákban történő

³⁰ A festő Rudolf Schlichter, aki maga is cipőfetisista volt, például gyakran a fetisiszták és a sadomazochizmus világát festette meg, mint például a *Fetisiszták és mániákus korbácsolók találkozója* (1921) c. képén.

³¹ A *Die Freundin* című leszbikus újság szerint egy szmokingba öltözött nő a ruhájával egyértelműen jelezte társai számára leszbikus identitását.

³² Christian Schad: *Két lány* (1928), *Szerelmes fiúk* (1929).

megjelenítése, a *Neue Sachlichkeit* művészei megcsonkított és meggyilkolt prostituáltak tömegét ábrázolták.

4. kép Heinrich Maria Davringhausen: *Az álmodozó* (1919)
Forrás: <https://hu.pinterest.com/pin/622763454695368901/?lp=true>

Heinrich Maria Davringhausen: *Az álmodozó* (1919) című műve kiemelkedően sokatmondó a kéjgyilkossággal foglalkozó alkotások között, hiszen a képnek csak a háttérben szerepel a meggyilkolt nő, és a békés, nyugodt, romantikus álmaiba merülő, szinte idealizált megjelenítésű férfi a főalakja. A festmény egy új, hatékonyságra törekvő világot ábrázol, amelynek – értékítélet nélkül, tárgyilagos semlegességgel – ábrázolt hőse az új, objektív, modern embertípus képviselője. Az érzelemmentes, funkcionalista, önző, céltudatos férfi mindennapi csendéletének része a szivar, a kitöltött ital, a hétköznapi öltözet, a nagyvárosi környezet, amikor este, a jól végzett munka után az ember megengedheti magának, hogy egy romantikus szerelemről álmodozzék. Ugyanennek a hétköznapi világnak a része a meggyilkolt prostituált, aki szintén a modern élet kellékeként és tárgyaként szerepelt az álmodozó főhős életében, akinek mintegy mellékeként és tárgyaként szerepelt az álmodozó főhős életében, akinek mintegy mellékesen hever az asztalán a gyilkos eszköz, a véres borotva is. Az „Álmodozó” számára a tárgyiasított női test,

akár élő, akár halott, nem több, mint a modern életnek a nagyvárosban könnyen beszerezhető kelléke.³³

Davringhausen 1917-es, *A kéjgyilkos* c. képe csak látszólag mutat fordított szereposztást, bár ezen a képen a női alak látható a kép előterében, és a férfi figura rejtőzik el a háttérben. Az Olympia pózában ágyon fekvő, meztelen nő felszabadult, magabiztos benyomást kelt, mint aki modern nőként saját életének és sorsának ura. Valójában azonban kiszolgáltatott, fenyegetett személy, aki számára a szabadság nem több mint illúzió, és aki nem több mint egy gátlásoktól mentes, csak a saját érdekeit néző, a másik embert pusztán objektumként kezelő gyilkos még mit sem sejtő áldozata.

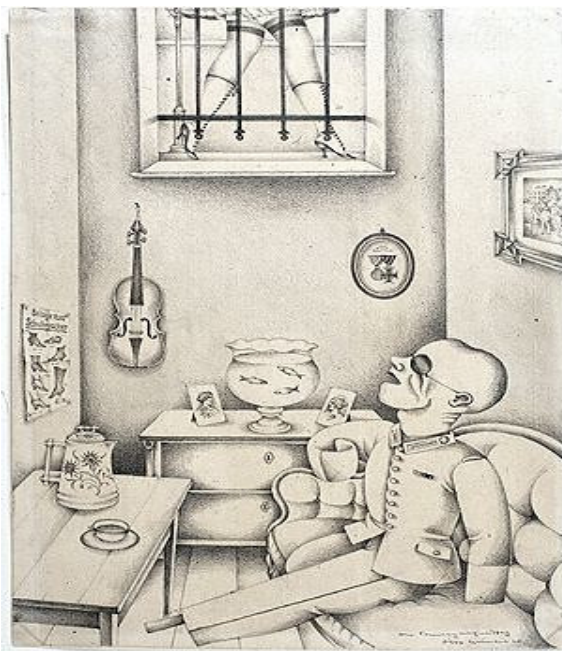
5. kép Heinrich Maria Davringhausen: *A kéjgyilkos* (1917)
Forrás: <http://www.tendreams.org/davringhausen.htm>

A weimari köztársaságot általában, és különösen a húszas évek Berlinjét az utókor biztosan mindig túl pozitívan látta, és hajlamos elfelejteni a kéjgyilkosságok elterjedtségét ugyanebben a világban.³⁴ A korhoz képest valóban

³³ Azt az állítást, hogy Davringhausen *Az álmodozó*val valóban nem egyedi alakábrázolásra törekedett, hanem egy új embertípust akart megjeleníteni, alátámasztja többek között az összehasonlítás egy másik emblemikus képével, az 1920-21-re datálható *A nyereszke*dővel, ahol *Az álmodozó* főalakjára számos szempontból hasonló férfialak már nem csak egy nőt, hanem az egész várost fenyegető, tárgyiasító veszélyforrásként jelenik meg.

³⁴ A kéjgyilkosságok természetesen nem új elemei az erőszak történelmének, és a képi megjelenítésük sem feltétlenül kötődik kizárólagosan a *Neue Sachlichkeit*hez, George Grosz például már évekkel a háború előtt (1912-13) elkezdte megfesteni ezeket. A háborút követő években a kéjgyilkosságok száma megnőtt, a lakosság egésze és a művészek is egyre nagyobb figyelmet szenteltek a jelenségnek.

toleráns Berlin a maga szellemi pezsgésével és virágzó kultúrájával azonban nemcsak a filmekből, regényekből ismert, szabadszellemeű értelmiségi körök vidám mulatságainak helyszíne, hanem egyben a fizikai és lelki értelemben egyaránt poszt-traumatikus tünetektől szenvedő háborús sérültek városa is volt. Ezt az összetettséget – amelyet a *Neue Sachlichkeit* művészei lelkiismeretesen dokumentáltak – mutatja például Otto Griebel: *Vasárnap délután* (1920) című rajza.

6. kép - Otto Griebel: Vasárnap délután (1920)

Forrás: <https://www.flickr.com/photos/kraftgenie/4652932511>

Az előtérben egy végtagjait részben vagy teljesen elvesztett, megvakult, de példásan vasalt egyenruhában ülő hadirokkantat látunk, aki nyomorúságos pincelakásának falán egykori, örökre elvesztett életének emlékeit őrzi. A falra akasztott hegedűt, amelyen már soha nem játszhat amputált kezeivel, csak úgy, ahogy a kávéscsészéjét se tudja megfogni. Nagy becsben tartott, de haszontalanná vált kintüntetése sem segítenek sorsán. Az asztalán ott vannak a nők fényképei, akiket soha nem láthat. A körbe-körbe úszó aranyhalak néma bezárt-sága egy örök sötétségbe és kiszolgáltatottságba zárt ember világának szimbólumává válik. A külvilág is megjelenik a kép felső részében, jóval a veterán

feje felett csinos, rövid szoknyás, kihívó női lábak haladnak el az ablaka előtt, de már nem láthatja azokat, csak sérült arcát tudja feléjük fordítani. Berlinnek ez a *Neue Sachlichkeit* alkotásaiban sokszor megjelenő kettőssége talán bizonyos útmutatást ad annak megértéséhez, hogy miért éppen a szexuális másság és a nemi fluiditás irányában toleráns Berlinben volt annyi kéjgyilkosság. A jelenség magyarázatának egyik kísérletét Beth Irwin Lewis a weimari köztársaságban elszaporodott nagyvárosi kéjgyilkosságokkal foglalkozó tanulmányában találjuk.³⁵ Lewis szerint a nemi szerepekkel kapcsolatos harc nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a legkiszolgáltatottabb és legvédtelenebb nők, azaz a prostituáltak (akiknek a számát már 1914-ben 330 ezerre (!) becsülték Berlinben³⁶) egyre gyakrabban váljanak a támadások célpontjaivá és áldozataivá.³⁷ Részben hasonló konklúzióra jut Maria Tatar is, aki elsősorban a filmelmélet szempontjából nyújtotta pszichológiai és esztétikai elemzését a kéjgyilkosságok ábrázolásának, és aki érdekes párhuzamokat is javasolt az egyre fokozódó náci propaganda zsidóellenes agitációja és a prostituáltak elleni erőszak között.³⁸ Szerintük éppen azért, mert a korabeli Berlin kiemelkedett a nyugati nagyvárosok közül szexuális szabadságával – sokak szerint szabadosságával –, az általános korabeli jelenségek ott sokkal erősebben voltak megfigyelhetőek, mint máshol. Természetesen sok egyéb, még feltáratlan, vagy soha fel nem tárható oka is lehetett a kéjgyilkosságok elszaporodásának és a – a művészi, illetve közéleti – érdeklődés középpontjába kerülésének. Ezzel együtt, nagyon észszerűen hangzik Lewis és Tatar feltevése, hogy miután az első világháborúban és azt követően a békeszerződések keretében megalázott Németország legfrusztráltabb tagjai a férfiak voltak, és mivel a háborúból poszttraumatikus tüneteket mutató testi és lelki sérültek tömege tért vissza, akiknek a problémáit a társadalom jelentős része egyszerűen gyengeségnek tekintette, ezért logikus feltételezni, hogy a férfiak számára különösen megviselő lehetett egy vesztes háború után azt tapasztalni, hogy a hagyományos nemi szerepek felbomlanak, még a „békés otthonukban” is megkérdőjeleződik a társadalmi és nemi státuszuk, illetve korábbi domináns helyzetük a férfi-női kapcsolatokban. A személyes szinten jelentkező férfi hatalom-vesztés, a gazdasági nehézségek, a versailles-i békeszerződések következtében kialakuló közösségi frusztráció mind hozzá-

³⁵ Lewis, Beth Irwin: Lustmord: Inside the Windows of the Metropolis. In: Katharina von Ankum (Szerk.): *Women in the Metropolis: Gender and Modernity in Weimar Culture*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles. 1991. 202-232. A továbbiakban: Lewis 1991.

³⁶ Evans, Richard J.: Prostitution, State and Society in Imperial Germany. *Past and Present* 70. 1976. 106-109; idézi: Lewis 1991. 210.

³⁷ Lewis 1991. 226.

³⁸ Tatar, Maria: *Lustmord – Sexual Murder in Weimar Germany*. Princeton University Press, Princeton. 1997.

járulhattak ahhoz, hogy felszínre került az elfojtott agresszió az egyre inkább emancipálódó, a hagyományos megértő és szubmisszív szerepet betölteni vonakodó nőkkel szemben. A férfi frusztráció és a női egyenjogúság (a nők igen korán, már 1918-ban választójogot kaptak Németországban, és a politikai színtéren is megjelenhettek) egymásra hatása hozzájárult a nők elleni erőszak fokozódásához, és az áldozatok nem az egyenjogúsítás és a szexuális szabadság előnyeit élvező, védett, gazdag, értelmiségi környezetben élő nők, hanem a szinte minden védelmet és megbecsülést nélkülöző prostituáltak voltak.

Tatar és Lewis szerint ebben a komplex folyamatban, amelynek egyik eleme a kéjgyilkosságok megszorodása volt, mind a férfias nők, mind a szexuális másság, mind a kéjgyilkosságok ábrázolása játszott bizonyos szerepet. A *Neue Sachlichkeit* művészei láthatóvá tettek és bizonyos fokig legitimizáltak tőlük nagyrészt független folyamatokat. Természetesen nem azt akarták állítani, hogy a *Neue Sachlichkeit* művészeit közvetlen felelősség terheli a kéjgyilkosságokért, mert egyes művészek (Grosz, Dix, Garvinghausen és mások) szinte obszesszíven és brutális részletességgel ábrázolva tették azokat a magaskultúra részévé, és ezzel bizonyos fokig és bizonyos értelemben legitimizálták azokat. A közvetlen felelősség nem áll fenn, hiszen világos, hogy a kor művészei senkit nem akartak bátorítani a gyilkosságok elkövetésére, de a „járulékos veszteség” elve itt is alkalmazhatónak tűnik. Noha a berlini liberális értelmiségi körök és az eszmevilágukkal rokonszenvező művészek szándékaik szerint egy toleránsabb és emberségesebb társadalmat kívántak létrehozni, de szándékaiktól függetlenül valószínűleg – pontosan meg nem állapítható mértékben – ahhoz is hozzájárultak, hogy a kiszolgáltatott nőkre irányuló, már korábban is meglévő agresszió fokozódjék.

A BALOLDALI IDENTITÁSPOLITIKA „JÁRULÉKOS VESZTESÉGEI”

Ezen a ponton érdemes visszatérni Fukuyama téziséhez. Meggyőzőnek hangzik például az az állítása, hogy a 21. századi baloldali identitáspolitika jelentősen hozzájárult a jobboldali identitáspolitika kialakulásához és megerősödéséhez.³⁹ Fukuyama megemlíti, hogy elsősorban a nagyvárosi, egyetemi környezetben a nők és a kisebbségi csoportok helyzete örvendetesen javult, de a szegényebb rétegek körében egyáltalán nem biztos, hogy ez a javulás érezhető. Azt pedig már én teszem hozzá, hogy szinte biztos, hogy a szexuális zaklatás rövid távon jelentősen csökkenni fog az egyetemeken, a média- és filmvilágában, az értelmiségi munkahelyeken, de ugyanakkor

³⁹ Ez az állítás több helyen és több példával alátámasztva szerepel könyvében, de lásd például Fukuyama 2018. 100-103.

semmi biztosíték nincs rá, hogy ennek hatása jelentős mértékben kiterjedne a kevésbé védett környezetben dolgozókra. Örömteli minden eset, amikor a hatalommal való visszaélés lehetősége csökken, és ezen a területen a felső középosztály és az elit világában az identitáspolitikai harcokai jelentős eredményeket mondhatnak magukénak. Az általam megfogalmazott fenntartások nem ezeket a valós eredményeket akarják megkérdőjelezni, hanem csak arra próbálom ráirányítani a figyelmet, hogy a látványos változások elsősorban eleve a figyelem központjában lévő területeken történnek, így könnyen eshetünk annak az optikai illúzióknak áldozatául, hogy azt hisszük, sokkal szélesebb körben is érvényesek a „reflektorfényben” megfigyelt eredmények.

A lehetséges negatív mellékhatásokról szintén érdemes szót ejteni: valószínűleg a politikai korrektség kulturális divatja önmagában is, annak túlkapásai pedig szinte biztosan széles körben ellenérzést váltanak ki. A legvehemensebb ellenzők valószínűleg elsősorban nem azokon a területeken élnek és dolgoznak, ahol az identitáspolitikai harcokai a legnagyobb hatást tudták kifejteni (azaz a baloldali beállítottságú egyetemeken, a média- és filmvilágban, az értelmiségi munkahelyeken stb.), és nem kizárható annak a lehetősége, hogy a köznyelvben „PC police”-nak csúfolt csoportok miatti frusztrációjukat a PC divat ellenzői majd éppen a legkevésbé védett környezetben dolgozó és élő kisebbségeken, hátrányos csoportokhoz tartozókon élik ki.

Így viszont a szűk körben sikeres identitáspolitikai küzdelem azzal az eredménnyel járhat, hogy az eleve jobb körülmények között lévő (a baloldali identitáspolitikai harcokainak kedvenc szóhasználatával élve: privilegizált) rétegek a saját életkörülményeiken és hatalmi státuszukon valóban javítanak. Ezzel párhuzamos negatív eredmény lehet, hogy az identitáspolitikai harcokai – szándékuktól függetlenül, sőt éppen azzal ellentétesen – az elvileg velük azonos identitáscsoportba tartozó, de kevésbé privilegizált helyzetben lévő, vagy egyenesen rossz körülmények között élő egyének helyzetén – legalábbis ideiglenesen – rontanak.

Ugyanitt érdemes megjegyezni, hogy természetesen nemcsak az érintett csoportok kevésbé szerencsés tagjai válhatnak a baloldali identitáspolitikai „járulékos veszteségeivé”, hanem számos olyan ártatlan személy is, akik – ez esetben – balszerencséjükre többségi vagy „privilegizált” csoportokhoz tartoznak.

A *Black Lives Matter* csoport – amely, hangsúlyozom, nagyon fontos és igaz ügyért küzd – tevékenysége például azzal a nemkívánatos következménnyel járhat, hogy a becsületes rendfenntartó erők, akik valóban indokolt körülmények között, valóban veszélyes bűnözők ellen lépnek fel, túlzottan óvatosak lesznek, és így az elkerülhetetlennél nagyobb veszélynek lesznek kitéve. Nem kell átlépnünk a fantasztikum világába ahhoz, hogy el tudjunk képzelni olyan helyzeteket, amelyekben a pillanatnyi döntéshozatalra éles

stresszhelyzetben kerül sor, a tétovázás, a bizonytalankodás könnyen a rendfenntartó erők (vagy a védelemre szoruló ártatlanok) életébe kerülhet, és a valós bűnözők büntetlenül maradásához, sőt, sikeréhez vezethet.

Ezekben a helyzetekben kifejezetten visszásnak – sőt, a hétköznapi szóhasználat értelmében egyenesen rasszistának – tűnne az érvelés, hogy mivel a színesbőrű kisebbségek sokszor indokolatlan rendőri erőszak áldozatai, ezért a becsületes rendfenntartó erőktől is – különösképpen, ha maguk nem kisebbségi csoportokhoz tartoznak – elvárható, hogy feleslegesen is tegyék ki magukat válsághelyzetekben életveszélynek.

A *MeeToo* mozgalom aktivistáinak eredeti céljával kapcsolatban nehéz elképzelni komolyan vehető morális ellenvetést, hiszen lehetetlennek tűnik felhozni amellettt érveket, hogy „a hatalmon lévők részéről erkölcsileg helyes lenne a hatalmi pozíciójukat arra használni, hogy a hierarchiában alájuk rendeltéktől szexuális szolgáltatásokat kényszerítsenek ki”. Ugyanakkor a mozgalom terjedésének nem kívánatos mellékhatása, „járulékos vesztesége” lehet az is, hogy az olyan esetekben, amikor korántsem egyszerű meghúzni a határt az udvarlás, vagy akárcsak egy kedvesnek, vagy lovagiasnak szánt gesztus és a zaklatás között, vagy a bizonyíthatatlan, egymásnak szögesen ellentmondó állítások esetében, vagy éppen az aljas szándékú hamis vádak esetében, ártatlanok fognak tartós kárt szenvedni.⁴⁰A morális védőháló egyik oldalán történő erősítése (az ártatlanok védelme mindenfajta szexuális alapú erőszakkal szemben) ugyanennek a hálónak egy másik oldalán történő gyengülésével járhat (pl. a hamis vádak sikerének növekedési esélye, valamint a hamis vádak elleni védekezés megnehezülése; a bírói szubjektivitás fokozódása a nagy társadalmi figyelmet kapó esetekben, és ezen keresztül a jogbiztonság általános csökkenése stb.).

Aggodalmaimra természetesen lehet azt válaszolni, hogy még ha igaz is az okfejtésem, hosszú távon akkor is mindenki jól jár vele, és ez valóban a szükséges, elkerülhetetlen „járulékos veszteség”. Ha azonban a baloldali identitás-politika harcosai ezt az érvelést választják, akkor érdekes lesz megfigyelni, hogy vajon el fogják-e fogadni a „járulékos veszteség” érvelését, az olyan esetekben is, amikor az a jobboldali politikai prioritásokat szolgálja. Amennyiben nem, akkor sokakban az a benyomás alakulhat ki, hogy a baloldali identitás-politika valójában nem egy igazságosabb társadalomért és az ártatlanok védelmében

⁴⁰ Éppen a *MeeToo* mozgalom túlbuzgó aktivistáinak vádjaitól tartva szeretnék emlékeztetni arra, hogy a szexuális zaklatás hatalmi és nem nemi kérdés. A férfiak éppúgy fogalmazhatnak meg erőszakra és zaklatásra vonatkozó hamis vádakot a hierarchiában felettük állókkal szemben, ahogy ezt nők is megtehetik. A hamis vádak által meghurcoltak szenvedése nemi identitásuktól függetlenül szenvedés, és az ő szenvedésük ugyanúgy megakadályozandó, mint a szexuális jellegű erőszak szintén ártatlan áldozatainak szenvedése.

folytatott közdelem, hanem csak hétköznapi hatalmi harc. Írásom utolsó részében ezt a gondolatot fogom tovább fűzni.

A NIETZSCHEIÁNUS ÉRVELÉS AZ IDENTITÁSPOLITIKA ELLEN

Talán némiképpen cinikusnak tűnhet az előbbi érvelés, de ettől még nem könnyen cáfolható, hogy az identitáspolitika baloldali harcosainak törekvései egyszerű hatalmi harcként is felfoghatók. Nietzsche amellet érvelt például a *Túl jön és rosszon*, illetve az *Adalék a morál genealógiájához* című munkáiban, hogy a zsidó-keresztény morál születése a gyengék győzelmét hozta az erősek felett.⁴¹ Nietzsche szerint, mivel eleinte erővel győzni nem tudtak, így a zsidók és a keresztények arról győzték meg a tömegeket – és fokozatosan az uralkodó osztályok tagjainak többségét is –, hogy erkölcsi szempontból a gyengék védelmezése érték, és egy olyan világ, amelyben az erősek kötelesek a gyengéket védeni, sőt, bizonyos esetekben a gyengék érdekeit saját érdekeikkel szemben előnyben részesíteni, erkölcsi szempontból magasabb rendű, mint egy olyan világ, ahol az erősek a saját érdekeiket tekintik a legfontosabbnak. Ezzel a megtévesztésre épülő módszerrel azonban a gyengék valójában nem egy erkölcsileg magasabb rendű világot építettek fel, hanem csak ügyesen részt vettek a hatalomért folytatott harcban, és elérték, hogy a gyengék erőssé váljanak. A világ nem lett erkölcsileg jobb, csak a hatalmi elit változott.⁴² Anélkül, hogy Nietzschének a zsidó-keresztény, vagy a modern humanista moralitásról vallott értékelését magunkévá tennénk, az alapgondolatát nem szükségszerű elutasítanunk: könnyen előfordulhat, hogy egy jobb hatalmi pozícióért folytatott harcban a résztvevők azzal tévesztik meg akár önmagukat is, hogy elhiszik, valóban egy jobb világot hoznak létre. Annak érdekében pedig, hogy ezt a meggyőződésüket fenn tudják tartani, a valóságnak csak arra a szeletére fókuszálnak, ahol a sikereiket látják, de ezzel párhuzamosan kizár-ják látómezejükből az általuk (is) okozott károkat, a „járulékos veszteséget”.

A nietzschei gondolatból kiindulva (és ismét leszögezem: annak következtetéseit nem elfogadva) napjainkban szintén lehetséges azt állítani, hogy az emberi jogi mozgalmak, a baloldali identitáspolitika valójában nem egy

⁴¹ Számos példát lehetne erre idézni Nietzsche életművéből, lásd pl. *Túl jön és rosszon*. Ford. Tatár György, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2000. 67-80., úő: *Adalék a morál genealógiájához*. Ford. Romhányi Török Gábor, Holnap Kiadó, 1996. 18-58.

⁴² A kérdés, hogy Nietzsche csak a zsidó-keresztény hagyomány erkölcsét vetette-e el, megosztja Nietzsche kutatóit. A kortárs viták összefoglalását és a kérdésben való állásfoglalást lásd például, az utóbbi évekből: Clark, Maudemarie: *Nietzsche on Ethics and Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2015.

jobb világért folytatott küzdelem, hanem egy olyan világot hoz létre, amelyben a korábbi elnyomott csoportok tágan értelmezett elitje jelentősen megerősödik, de ugyanezen csoportok többsége nem kerül jobb helyzetbe, sőt, az is elképzelhető, hogy a csoport többségének helyzete – legalábbis ideiglenesen – romlik.

További velejárója lehet a megváltozott helyzetnek, hogy a korábbi privilegizált, vagy annak tekintett identitáscsoport (pl. fehér, ciszнемű, heteroszexuális férfiak) pusztán azért, mert ebbe a csoportba tartoznak, saját, egyéni cselekedeteiktől függetlenül hátrányt fognak szenvedni. Ez még akkor is igazságtalannak tűnik egy, az egyenlő jogokat és egyenlő erkölcsi értéket feltételező etikai gondolkodási rendszerben, ha feltételezzük, hogy a szexuális zaklatások, és a faji megkülönböztetések jelentős része valóban egyes privilegizált csoportok tagjainak bűne. Ha a vélt statisztikai valószínűség alapján ezekért a cselekedetekért automatikusan egy egész csoport minden tagját gyanúsabbnak tartjuk, mint más csoportok tagjait, akkor nagyon nehéz lesz belátni, hogy ezzel egyidejűleg hogyan lehet helyteleníteni az olyan csoportok tagjaival szembeni előítéleteket, amelyek körében például statisztikailag magasabb a bűnözés. Ha példának okáért elfogadjuk legitim erkölcsi hozzáállásként, hogy a fehér, ciszнемű, heteroszexuális férfiakról könnyebben elképzelhető, hogy szexuálisan zaklassanak nőket, és faji vagy nemi előítéleteik legyenek, akkor miért ne lehetne erkölcsileg elfogadható az a hozzáállás, amely bizonyos bűncselekmények elkövetésével előszeretettel gyanúsít olyan csoportokat, amelyek statisztikai szempontból igazolhatóan többször követik el azokat?⁴³

Ráadásul, ha egy korábbi privilegizált csoportot folyamatos hátrányos megkülönböztetés ér, akkor egy idő után hátrányos helyzetű csoporttá válhat, és elképzelhető, hogy éppen e csoport tagjai válnak érdemessé a védelemre az identitáspolitika harcosainak logikája szerint.

Fukuyama tézise az identitáspolitika hátulütőiről mindenképpen rendelkezik azzal az előnnyel, hogy megkérdőjelezi azt a leegyszerűsítő képletet, amellyel oly gyakran találkozunk napjaink közbeszédében és politikai kultúrájában, ahol az egyik oldalon a Jó tisztakezü és következetes védelmezői állnak, a másik oldalon pedig a Gonosz sötét erői. A Fukuyama által javasolt komplexebb valóságértelmezés attól függetlenül hozzájárulhat egy kiegyensúlyozottabb valóságfelfogáshoz, hogy ki milyen politikai oldallal rokon-szenvezik.

⁴³ A félreértések elkerülése végett: én éppen az ilyen típusú előítéletek ellen foglalkozom, és nem azt az állítást szeretném erősíteni, hogy az egyes identitáscsoportok elleni előítéletek helyesek.